

Očima ekonoma**Prací se žívím, práce mě trestá:
Na okraj dějin sociálních politik**

FRANTIŠEK SVOBODA

Vztah člověka k práci se vždy utvářel mezi dvěma krajnostmi – mezi pojetím práce jako trestu spojeného s vyhnáním z ráje, jako břemene úzce spojeného s existencí člověka, a mezi pojetím práce jako zdroje bohatství a tvůrčí síly. Důležitost, která byla práci přikládána, se tedy v různých obdobích proměňovala a s ní se proměňovaly (mimo jiné) i formy podpory chudých lidí.

Změny ve společnosti, které se odehrály na počátku novověku a které se odrazily i v pojetí dobročinnosti a přístupu k chudobě, daly vzniknout novým institucím chudinské péče, odlišným od čehokoliv, co této změně předcházelo. Tyto nové instituce – pracovní domy – plnily jiný účel a využívaly jiné prostředky než starší dobročinné instituce, které bychom dnes nazvali institucemi sociálního zabezpečení. Vznik a existence pracovních domů tvoří pozoruhodnou a dosud málo známou kapitolu dějin sociálních politik.

Pracovní domy zažily svůj největší rozkvět v období, kdy se v ekonomickém myšlení rozvíjel směr nazývaný merkantilismus (17. – 18. století), který v těchto domech viděl jeden z nástrojů, který se shoduje s cíli merkantilistické doktríny, usilující o zvětšování bohatství národa jako celku. Historický exkurz do sociální politiky tohoto období může být v jistém slova smyslu inspiračí i pro dnešní dobu.

1. Od štědrosti středověku k reformám dobročinnosti ranného novověku

Dobročinnost období středověku nikdy nezamýšlela odstranit nebo vyřešit společenské problémy. Středověká společnost neznala žádnou společenskou teorii chudoby a neusilovala o změny ve společenském řádu. Středověcí lidé přijímali biblickou myšlenku, že chudí budou na světě vždycky. Osobní úmysly, od nichž se odvíjely impulzy pro středověkou dobročinnost (spása duše, imperativ péče o rodinu, příbuzné a bližní), převažovaly nad společenským rozměrem dobročinnosti.

Značný dosah a funkčnost středověkých dobročinných institucí podporovala nejen propagace křesťanských ctností, ale také rostoucí ekonomika. Rozkvět charity ve vrcholném středověku byl také fenoménem rostoucí ekonomiky, kdy částka vynakládaná na pomoc chudým byla úměrná nikoliv míře chudoby, kterou měla zmírnit, ale spíše míře prosperity. Stejně sepětí dobročinných aktivit s ekonomickým cyklem se projevilo také při problémech hospodářství v první čtvrtině 16. století, které se odrazily i v omezení a transformaci dob-

ročních aktivit. Idea křesťanské komunity starající se o své členy sice ani v novověku nevytizela, avšak stáhla své hranice, aby vyloučila cizí osoby a jejich ekonomické problémy, a omezené zdroje chudinské podpory nasměrovala k těm nejvíce potřebným.

Změny ve společnosti i v ekonomice produkovaly chudobu, jejíž charakter a rozsah se nedaly s předcházejícími obdobími srovnávat. Proto na počátku 16. století můžeme zaznamenat v oblasti společenských institucí snahu novým způsobem odpovědět na novou situaci, na výzvy doby. Hnutí reformy sociální péče se chopila především města, pro které byl pauperismus průvodním jevem běžného života a která iniciovala reformu dobročinných institucí a formulování základů novověké sociální politiky. Jakkoliv středověká etika chudoby zanechala v evropské civilizaci důležitou stopu (přežívá i v dnešní době, byť jen jako jedna z více možností a nabídek), na počátku 16. století zeslábla a již nikdy nedosáhla takové důležitosti.

V té době začala být nedobrovolná chudoba, spojená s rostoucí nezaměstnaností a nízkou úrovní mezd, oddělována od chudoby dobrovolné, zvolené pokřtěnými usilujícími o dokonalost. Nedobrovolná chudoba začala být zřetelněji vnímána jako zlo, proti němuž je vhodné bojovat. Aby byl tento boj účinný, doporučovali tehdejší myslitelé organizované úsilí. Již nestačilo pouze dávat; dary měly být věnovány po zralé úvaze. Pomoc, omezená ve svých prostředcích, neměla být vyplývána, měla být vyhrazena dobrým chudým. Ti ostatní, „zahaleči, prostopášníci, paraziti“, měli být zavřeni nebo donuceni pracovat. Postoje k dobročinnosti i k chudobě se s rozvojem pauperizace začaly proměňovat a otázka řešení tzv. Samaritánova dilematu¹ se stala otázkou dne: Jak dávat dobře?

Ústup pozdního středověku od štědré, nekritické formy dobročinnosti byl spojen s vývojem v organizaci a správě dobročinných institucí. Instituce vzniklé ze staršího, církevního modelu dobročinnosti, s jeho politikou přijetí chudých a rozdělování všem nutným se postupně dostávaly pod kontrolu místních úřadů. Rostoucí regulace dobročinnosti, charakteristický rys pozdního středověku, šel ruku v ruce s touhou spojit omezené zdroje s těmi skutečně potřebnými a s ukázněním práceschopných chudých, což vedlo ke snaze rozlišovat mezi jednotlivými příjemci. Odtud vyrůstal sekulární program veřejné podpory chudých, který se do jisté míry rozešel s dobročinností motivovanou osobní zbožností. Tato sekularizace dobročinnosti však nebyla pouze produktem moderních fenoménů, jako byl renesanční humanismus či reformace, ale také výsledkem dlouhé středověké evoluce.

---

1) Samaritánovo dilema poukazuje na problém, že existence pomoci druhým může vyvolat poptávku po této pomoci a vyprodukuje počet lidí potřebných. Pomáhat někomu znamená podlamovat jeho motivaci pracovat. Podpora chudých tedy zvyšuje počet lidí žádajících podporu. Pojem Samaritánovo dilema použil poprvé James Buchanan, představitel školy veřejné volby, celé dilema však bylo známo již dlouho předtím. Stejný názor byl vysloven už v antice Plutarchem a od té doby se opakovaně objevoval v úvahách různých filozofů, teologů či spisovatelů.

Završení tohoto vývoje lze spojit s obdobím humanismu a jeho novým pojetím práce a chudoby. Zatímco ve středověku byla práce brána jako lopota, trest za prvotní hříchy, nyní byla považována za zdroj blahobytu a bohatství. Toto nové hodnocení práce způsobilo, že příčina chudoby byla shledávána v zahálce a nedostatku vůle k práci. Chudoba se tak stala problémem morálním, neboť v tehdejší době nebyly strukturální nebo ekonomické příčiny chudoby známy.

Důsledkem této skutečnosti bylo, že etika práce i etika daru se v období humanismu proměňovaly velmi výrazně, což dokládá například **Thomas More** (1478-1535) ve své *Utopii*. V ideální zemi, kterou vykreslil, se práce stává všeobecnou povinností obyvatel a hlavní povinností městských úřadů je předcházet zahálce. Nebyli tam tedy ti, kteří „předstíranou chudobou zastírají lenost“. Na jiném místě téhož díla se počítá s využitím nucených prací jako trestu pro zloděje a tuláky. Celá Utopie se nese v duchu světského řízení společnosti, kterému podléhá vše, i tradiční instituce dobročinnosti. Morova chvála práce odkazuje k hlubším změnám postojů tehdejších lidí k práci, jež se stává „výsadním právem člověka usilujícího vzít osud do vlastních rukou a získat bohatství“. Humanisté zůstávali zakotveni v křesťanské doktríně jen v míře, v jaké se odkazovali na Boží příkaz, že každý člověk by měl jíst chléb získaný vlastní prací a námahou.

Další ranou pojetí dobročinnosti jako integrální součásti života společnosti byly myšlenky **Martina Luthera** (1483-1546). Tento německý teolog, stojící u počátků reformace, byl přesvědčen, že pouhá víra (*sola fide*) v Krista postačuje ke spáse, nikoliv jeho skutky. Nebylo tedy nutné podpořit svou spásu dobrými skutky, jakými bylo rozdělování almužen či poutě. Dobročinnost u Luthera ztratila svůj posvátný charakter, stejně tak jako chudoba. Proto požádal německou šlechtu, aby zamezila činnosti žebravých řádů (včetně řádu augustiniánů, z něhož vycházel) a potlačila žebrání obecně. Pozdější zákaz žebrání byl rozšířen nejen na všechny žebráky, ale také na poutníky, neboť „není žádná jiná činnost, v níž by podvody a lumpárny byly tak rozšířené, jako při žebrání“. Každé město mělo zabezpečovat své vlastní chudé a cizí žebráky odmítat, ať už si říkali poutníci či žebraví mniši.

Zhruba pět let po Lutherově požadavku zákazu žebrání připravil španělský humanista **Juan Luis Vives** (1492-1540) na žádost brughské radnice plán pro registraci a správu městské chudiny, který měl přispět k potlačení žebrání ve městě. Impulzem pro tuto reformu byly problémy 20. let 16. století, jež začaly sérií neúrodných cyklů od počátku století a vyvrcholily neúrodou v letech 1521-2, která postihla celou Evropu. Světlo světa tak spatřil traktát *De subventionem pauperum* (1526).

V první části tohoto díla Vives nejprve vyložil obecné principy jak usku-
tečňovat dobročinnost; potřebu projevovat dobro označil za nezbytnou podmínku existence společnosti vůbec. Vysvětlil i důvody, proč někteří lidé odmítají podporovat žebráky (především kvůli nepravostem falešných mrzáků

a jiných žebráků) a ukázal, jak by se měli chudí chovat. Ve druhé knize představil podrobný program reformy městské sociální péče.

Ve Vivesově traktátu práce vystupuje ještě jako forma trestu. V úvodu své knihy líčí původ lidské bídy a nouze, které spojuje s vyhnáním z ráje a s prvotním hříchem, kdy člověk zmařil své možnosti pobytu v ráji. Od této skutečnosti se odvíjí i další Vivesovo zkoumání základních principů uspořádání obcí, dělby práce a organizace obchodního života. Chudobu líčí jako nemoc společnosti a lékem jsou organizace zprostředkující dobročinnost. Volné rozdělení darů formou peněz ovšem nelze považovat za vhodný výkon sociální péče. Ta musí vést především k morálním kvalitám, protože by měla vychovávat tak, aby se příjemce pomoci naučil zajistit si další živobytí sám. V úvahu bylo samozřejmě nutné vzít zdravotní stav.

Péče o chudé spadá v jeho pojetí do kompetence městské správy, což Vives zdůvodňoval potřebou společenské harmonie při řízení veřejných záležitostí. Municipální správě by měla být dána odpovědnost za zajištění životního minima pro všechny občany toho sídla (zde se tato myšlenka vůbec poprvé explicitně ukazuje ve vztahu k obci), nikoliv však na základě spravedlnosti, která byla platformou scholastiků, ale z důvodu větší efektivnosti výkonu morálně nutně dobročinnosti. Vives doporučoval městským správcům přísný dozor nad špitály a různými chudinskými fundacemi. „Chudí potřebují, aby se jimi někdo zabýval, a to nejen proto, že část lidstva se stává ke škodě společného dobra neužitečnou, ale i proto, že jsou nositeli epidemií, kradou, dopouštějí se loupeží a oddávají se prostituci.“ Pomoc chudým pak neměla být bezpodmínečná, ale měla být testována ochota chudých pracovat. Podle tohoto kritéria doporučoval Vives rozdělit chudé do tří skupin:

První skupina se skládala z těch, kteří mohli, avšak nechtěli pracovat, a živil se žebráním. Těm byly určeny nepříjemné úkoly a menší přiděly potravin. „I těm, kteří promrhali své jmění svým zhýralým životem ... by mělo být dáno jídlo, nikdo by neměl zemřít hladu. Nicméně by jim měly být dávány menší porce a protivnější úkoly, aby posloužili jako příklad druhým ... Nesmějí umírat hladem, ale musí pocítit důsledky.“

Druhou skupinu tvořili lidé bez zaměstnání, avšak schopní pracovat; ti měli být zaměstnáni nebo měli být requalifikováni. Povinností státu bylo poskytnout těmto nezaměstnaným práci.

Do třetí skupiny byli zařazeni ti, kteří nemohli pracovat kvůli nemoci nebo vysokému věku; ti měli být umístěni ve špitálech². I těm, kteří byli ještě schop-

---

2) Pro špitály se v této době znovu začal používat název *ptochotropia* – což byl ohlas antiky i s jejím negativním postojem k chudým. Řekové rozlišovali dva druhy chudoby, *penia* a *ptochia*. *Penia* byl „nedostatek či nouze“. *Penes* byl člověk, který byl sotva schopen starat se o živobytí, což byly podmínky většiny populace antického světa, který mezi chudé zahrnoval i ty, co pracovali rukama, protože manuální práce nepoživala v řecké společnosti žádnou úctu. Druhý druh chudoby, *ptochia*, byl horší. *Ptochos* bylo označení toho, kdo byl naprosto bez prostředků a snížil se k žebrání. Žebráky si společnost ošklivila a dílem se jich bála. Ostatně Platon vypovídal žebráky ze svého ideálního

ni práce, měla být práce zajištěna prostřednictvím obecně prospěšných prací. Kromě špitálů, kde byli živeni nemocní, měly existovat ještě specializované ústavy pro sirotky, odložené děti, mentálně postižené, staré nebo slepé.

J. L. Vives žil v době, kdy psal svůj spis „O pomoci chudým“, v Anglii a jeho práce měla nejen značný ohlas na kontinentu³, ale také velký vliv na reformu anglického chudinského práva (Poor Law).

2. Vznik pracovních domů a domů nápravy

Není pochyb o tom, že také anglické Poor Law z roku 1531 se inspirovalo dílem J. L. Vivese. V tomto roce přeneslo anglické právo povinnost starat se o chudé z kněží na farníky, jejichž příspěvky na chudinskou podporu mohly být vymáhány, byly tedy povinné. V úsilí racionalizovat administrativu dobročinnosti usilovaly představitelé měst o regulaci počtu chudých. Ve snaze stabilizovat pracovní sílu byly zaváděny fixní ceny a mzdy a bylo potlačováno tuláctví a žebrání. Chudí byli povinni najít si práci a měli zakázáno opustit své zaměstnání. Povaleči byli vykazováni z měst a byl jim zakázován přístup do špitálů. Správci dobročinných fondů se všude snažili rozeznávat mezi potřebnými chudými, kterým měla být poskytnuta účinná pomoc, a těmi, kteří byli schopni práce. Žebrání bylo povoleno jen s potvrzením, že žebrající je skutečně potřebný, resp. neschopný se uživit prací. Osoby schopné se o sebe postarat byly následně vypuzeny ze špitálů, aby těm zbývajícím mohla být poskytnuta lepší péče.

---

ho státu na základě domněnky, že jsou to pravděpodobní kapsaři, zloději, vykradači chrámů a kriminální typy obecně.

- 3) Zajímavou polemiku s Vivesovými myšlenkami vedl od dvacet let později španělský dominikán **Domingo de Soto**. Ten na jedné straně projevil porozumění pro boj s potulkou, která ohrožuje veřejný pořádek a je v rozporu s platnými normami, na druhou stranu od této potulky vyděluje chudáky, kteří žijí z almužny, a proto se stěhují z místa na místo. Nevidí žádný legislativní či morální argument pro pronásledování chudých, kteří opustili svůj rodný kraj, aby mohli hledat podporu jinde. Mobilita těchto chudých je u něj brána jako něco přirozeného, vřdytí „království tvoří jedno tělo“, a není tedy nic zvláštního na tom, že se chudí stěhují z chudších oblastí do bohatších. Princip podpory „místních“ chudých ve farnostech považuje za nebezpečný, protože v některých farnostech žije více chudých než v jiných a tyto farnosti jim nebudou schopny poskytnout dostatečnou podporu. Chudý by tedy měl mít právo stěhovat se z místa na místo. Na druhou stranu byl Sotťo jako scholastik v jistém smyslu předchůdcem rakouské školy ekonomického myšlení a stavěl se (na rozdíl od Vivese) proti minimální mzdě. Pracovníci nemohou okrádat své zaměstnavatele s ospravedlněním „že nejsou dostatečně placeni“. Těm, kteří dali svůj souhlas s vyšší mzdou, se nemohla dít žádná újma. Pracujícím radil, aby v případě nespokojenosti odešli z práce. Kromě toho jako jeden z prvních vyslovil myšlenku, že **soukromé zájmy fungují tam, kde nefunguje všeobecná láska**. „Proto se soukromě vlastněné statky budou znásobovat. Pokud by zůstaly ve společném vlastnictví, opak by byl pravdou.“
- 4) Vězení se po velmi dlouhou dobu nepovažovalo za formu trestu, alespoň ne ve světském soudnictví. Chápání vězení jako trestu se v Evrpě rozšiřuje až od 18. století a postupně se stává základem celého trestního systému. Starší tresty (trest smrti, mučení, galeje, vyhnanství, pranýř) postupně ustupovaly do pozadí.

Hlavním prostředkem realizace nové sociální politiky vůči žebřákům se staly pracovní domy pro chudé, respektive vězení pro chudé.⁴ Po středověké nedobrovolné izolaci malomocných či osob nakažených morovou epidemií použila tehdejší společnost vězení jako jeden z hlavních prostředků realizace sociální politiky.

Tak jako byly činěny rozdíly mezi vagabundy a žebřáky na jedné straně a jinými chudými či potřebnými osobami ochotnými pracovat na straně druhé, činily se rozdíly i mezi zařízeními pro tyto různé skupiny chudých. Vagabundi a notoričtí „zdraví“ žebřáci byli zavíráni do domů nápravy (houses of correction), zatímco ti druzí měli dostat příležitost pracovat v pracovních domech (workhouses).

2.1. Domy nápravy

V roce 1553 daroval král **Edward VI.** (1547-1553) svůj dům v Bridewellu městu Londýnu, aby tam založilo „pracovní dům, nikoliv pouze noclehárnu pro chudé a zahálčivé, tuláky či žebřáky“. Obyvatelé domu tam měli najít práci, která by jim umožnila postavit se na vlastní nohy. Smyslem bylo netrestat někoho za žebřání, ale „postavit ho k práci, která je [pro takové lidi] často horším trestem než smrt“.

Průkopnickou institucí při realizaci této politiky se stal právě londýnský Bridewell⁵. Nábor pracovních sil do tohoto domu práce byl nedobrovolný, tedy i sama organizace práce vyžadoval dohled a vězeňskou disciplínu. Zřizovaly se zde specializované dílny, nad nimiž po dohodě s příslušnými řemeslnými cechy bděli kvalifikovaní řemeslníci, kteří zároveň zajišťovali přísun materiálu, kontrolovali technický stav pracovních pomůcek a obstarávali odbyť výrobků. Cechy mohly rovněž jako první nakupovat hotové výrobky ze špitálu, což mělo místní řemesla ochránit před nevídanou konkurencí. Nenapravitelní tuláci byli zařazováni na práce ve mlýně nebo v pekárně, kde byly nejhorší pracovní podmínky a kde práce kromě fyzické síly nevyžadovala žádnou zvláštní kvalifikaci.

Jedním z hlavních úkolů těchto domů se stal boj se zahálkou chudých, který měl někdy dosti drastické podoby. V amsterodamském domě práce například potírali odpor k práci tak, že provinilce odmítajícího pracovat uzavřeli do kobky, která se pomalu naplňovala vodou. Vězeň měl k dispozici ruční pumpu; aby se zachránil před utonutím, musel odtud vodu nepřetržitě pumpovat. Prostřednictvím této metody boje proti lenosti si odsouzený měl osvojit – a pravděpodobně si alespoň na krátký čas i osvojil – zdravé pracovní návyky.

V jistém smyslu se Bridewell a jemu podobné instituce osvědčily, o čemž svědčí i výrok soudce sira Edwarda Hexta z roku 1596: „V tomto roce bylo propuštěno na svobodu 183 beznadějných osob. Pracovat nechtějí, raději ris-

---

5) Název Bridewell natolik srostl s pojmem „dům nápravy“, že se stal jeho synonymem a obecným termínem: v krátké době vzniklo po celé Anglii asi 200 domů práce nazývaných bridewell.

kují svůj život, než by pracovaly. Od té doby však, co existují domy nápravy, posílám tuláky tam: a všichni mě prosí s hořkými slzami, abych je raději poslal do vězení, a pokud je odmítám, přiznávají se raději k hrdelním zločinům, čímž riskují vlastní život, a to jen proto, aby nebyli posláni do domu nápravy, kde by byli nuceni pracovat.“

Prvotním určením Bridewellu bylo zaměstnat zdravé žebráky. Avšak vzhledem k situaci na trhu práce se dům ocital pod stálým tlakem. Na počátku 17. století se musel potýkat s přibližně tisícovkou tuláků, které v žádném případě nemohl zaměstnat, proto tedy další osoby již nepřijímal.

Kromě toho Bridewell stále méně plnil funkci místa nápravy, kde se měli žebráci a prostitutky nedobrovolně přiučit práci, a stal se – jako každé jiné vězení – spíše místem, kde se asociální způsob života pouze prohluboval. Narůstající počet recidivistů byl řešen segregací těchto nenapravitelných osob jinými způsoby, zejména deportacemi do kolonií.

2.2. Pracovní domy

Mírnější formou instituce, která měla za úkol nabízet nezaměstnaným práci, byly tzv. *pracovní domy*, které byly inspirovány tradiční myšlenkou placených veřejně prospěšných prací. V Anglii zákon z roku 1585 stanovoval, aby byly vynakládány přiměřené obnosy na zaměstnávání praceschopných chudých na veřejně prospěšných pracích, většinou na opravách hradeb a mostů. Jiné nařízení z roku 1575 doporučovalo v duchu Vivesova traktátu, že města mají zajistit pracovní příležitost tělesně postiženým, kterým byla uložena povinnost pracovat. Protože však ani tyto instituce nemohly v období nedostatečné poptávky po zboží a službách vytvořit skutečná, ekonomicky efektivní pracovní místa, potýkaly se s existenčními problémy. Jejich chod byl většinou dotován z příspěvků na dobročinnost, neboť přispět někomu na odměnu za práci bylo větším dobrem než udělovat almužnu tomu, kdo nepracuje.

Skutečný rozvoj pracovních domů přišel až koncem 17. století v éře merkantilismu, kdy vzniká v Anglii síť domů práce organizovaných ekonomicky efektivním čili ziskovým způsobem. Tyto domy již neměly pouze trestat a vychovávat, ale především vydělávat. Hlavní pracovní náplní v těchto domech se stala textilní výroba, zejména předení vlny. Nově se vynořující ekonomická výhodnost domů práce souvisela se strukturální dispozicí tehdejší textilní výroby, která vytvářela vysokou poptávku po přízi. Podnikatelé měli zájem na zvýšení nabídky příze, tím spíše, pokud ji získávali za levnou cenu.

První úspěšný dům práce byl ustaven v Bristolu v roce 1697. Bristolský kupec Carey napsal, že „úspěch odpovídal našim očekáváním; zbavili jsme se žebráků, staří lidé se dočkali důstojného zaopatření, hoši a dívky jsou vedeni ke střídmosti a jsou vychovávaní k potěšení z práce. A tvář našeho města se už proměňuje, takže máme mnoho důvodů doufat, že tyto mladé pracovní domy vychovávají pilnou a pracovitou generaci.“ V důsledku úspěchu bristolského experimentu se rozvinulo to, co můžeme nazvat „hnutím pracovních domů“.

Mnoho jiných měst vytvářelo vlastní pracovní domy, které však s ohledem na ekonomickou situaci byly provozovány s rozdílnými ekonomickými výsledky.

Mimořádný věhlas měly holandské nápravné domy, které lze považovat za jakýsi přechod mezi domem nápravy a pracovním domem. Holandský humanista **Dirck Volckhertzsoon Coornhert** dokazoval ve svém traktátu z roku 1587, že sociální a trestní politiky by měly spojovat omezení svobody s nucenou prací. Tyto myšlenky našly u amsterodamského patriciátu pokračovatele a realizátory, kteří nejprve zřídili dům pro muže, kde se jeho obyvatelé zabývali zpracováním dřeva, později i pro ženy a děti, kde se rozvíjelo především předení a šití. Práce se prováděla bez nároku na odměnu ve společných místnostech. Rozsudky odsuzující k uvěznění v těchto domech počítaly s tím, že v případě dobrého chování se může doba pobytu zkrátit. Další pracovní domy vznikaly právě v průmyslově rozvinutém Holandsku, neboť se ukázaly jako vhodný zdroj získávání levné pracovní síly. Původní dobročinné motivy těchto zařízení postupně upadaly v zapomnění.

Podle holandských vzorů vznikaly domy práce i v Německu. Podobně jako v Anglii se jejich správy ujaly městské instituce nebo byly přímo pronajímány podnikatelům. Domy práce měly i zde vedle svých trestajících a výchovných funkcí odpovídat i na konkrétní ekonomické potřeby.⁶ Osudy těchto domů však i nadále závisely na ekonomických možnostech a na situaci na trhu práce. Ostatně není náhodou, že program „polepšení (i nedobrovolnou) práci“ vyšel z prostředí a oblastí, které se nacházely na čele hospodářského rozvoje; sociální politika kráčela vstříc potřebám společností vstupujících na cestu industriálního vývoje.

3. K čemu byl dobrý bohatý národ chudých lidí

Dobové instrumentální chápání člověka v nouzi možná souviselo s neméně instrumentálním chápáním spotřebitele v tehdejší ekonomické teorii, merkantilismu. Merkantilismus nebyl v pravém slova smyslu ekonomickým učením, byl učením spíše politickým, v němž měl spotřebitel sloužit potřebám státu, a bohatství státu bylo hlavním cílem. Snad nejpříznačnějším rysem merkantilismu byla víra, že vláda je schopna spravovat a organizovat lidské záležitosti. Ne náhodou tedy se počátky moderní politiky sociálního zabezpečení shodují s nástupem merkantilismu. Díky nacionalistickému podtextu merkantilistické politiky, kontrastující s univerzalitou předchozí doktríny scholastiky, se začala pozornost myslitelů přesouvat z mikroekonomické úrovně, zkoumající roli jednotlivce, na úroveň makroekonomickou, mezinárodní. Základní myšlenkou merkantilismu byla myšlenka nulového součtu, vycházející z předpokladu, že existuje pevné a omezené množství dostupného a využitelného bohatství (které představují peníze, resp. drahý kov) a že pro růst tohoto bohatství je nezbytné aktivní zasahování státu. Další konstantou spojující jinak

6) Právě nad jedním z hamburských pracovních domů byl umístěn nápis „Labore nutrior, labore plector“.

různorodé myslitele shrnované do dosti široké kategorie merkantilistů, byla doktrína obchodní bilance. Podle této teorie mělo být cílem hospodářské politiky zajištění aktivní obchodní bilance. Dělo se tak jednak prostřednictvím obchodního ochránářství a exportních monopolů, podporou vývozu zboží s vysokou přidanou hodnotou a v neposlední řadě prostřednictvím usměrňování výše mezd, populace a spotřeby.

Populace byla pro merkantilisty především výrobním faktorem. Podporovali růst populace, neboť podle nich platila jednoduchá úměra, čím více lidí, tím větší národ, tím více pracovních sil, vyrábějících více zboží, umožňující větší export. Kromě velké populace, která znamenala více výrobního faktoru práce, usilovali merkantilisté o plnou zaměstnanost, která byla druhým hlavním cílem merkantilistické politiky. Pracovní domy pak byly nahlíženy především jako nástroj podporující růst bohatství státu zaměstnáním nedobrovolně nezaměstnaných. Nízké reálné mzdy, dosažené především rostoucími cenami, byly podobně výchovným prostředkem posilujícím plnější zaměstnanost mezi masami.

Spotřeba obyvatelstva byla vnímána pouze jako způsob, jak udržet naživu pracovní sílu, nutnou pro zajištění výroby ve prospěch státu. Ve vysokých mzdách merkantilisté spatřovali zvláště velké nebezpečí pro aktivní obchodní bilanci, neboť lidé dobře placení by spotřebovávali zboží, které by jinak mohlo jít na export, zároveň by vysoké mzdy zvyšovaly výrobní náklady a snižovaly schopnost konkurence. Vysoké mzdy navíc podle merkantilistů podporovaly lenost a rozmařilou spotřebu. Většina merkantilistů obhajovala dětskou práci, nejen jako levný zdroj pracovní síly, ale i jako nezbytnou přípravu mladé generace na práci. Chudoba populace tak byla zcela kompatibilní s národním bohatstvím, neboť nízké mzdy znamenaly silnou konkurenční výhodu v mezinárodním obchodě. Na luxusní spotřebu se merkantilisté dívali s nelibostí, neboť podle nich luxus činil z chudých pracovníky změkčilé, líné a neefektivní. Čím více postupovala pauperizace, tím houževnatěji se tento argument držel. Diskuse o výkonu dobročinnosti většinou směřovaly k obvyklému vyústění, že s výjimkou neschopných a nemocných – správných cílů dobročinných darů a podpory – měli chudí lidé povinnost pracovat a tak přispívat k bohatství národa. Naopak vrchnost měla dvojí povinnost: obstarat jim práci a nutit je pracovat.

4. Závěr

To, co spojuje pracovní domy a merkantilistické úvahy o hospodářství, není pouze dokonalý soulad dobové ekonomické teorie a společenské praxe v oblasti dobročinnosti, ale také nápadná shoda v praktických důsledcích, jež z tehdejších úvah vyplývaly pro jednotlivce.

Pracovní dům byl v jistém slova smyslu malým modelem merkantilistického státu, s důrazem na nízké mzdy a omezenou spotřebu. Pracovní dům – stejně jako tehdejší stát – byl často bohatou institucí složenou z chudých lidí, přičemž chudoba a z ní plynoucí nízká spotřeba měla zaručovat prosperitu těch-

to institucí. Zatímco u pracovních domů byla chudoba nutnou podmínkou nábory pracovní síly a předpokladem ekonomické efektivity, u národa zase byla chudoba podmínkou růstu bohatství celé společnosti. Nelze se tedy divit, že sociální politika éry merkantilismu si osvojila instituci pracovních domů a že ji beze zbytku využila pro své potřeby.

Bylo by velmi lákavé a jednoduché uzavřít tento článek více či méně důrazným odsudkem pracovních domů, s poukázáním na ekonomickou nesystémovost těchto zařízení⁷ a určitou tvrdost vůči chudým, přičemž by hnutí pracovních domů bylo ukázáno jako pozoruhodný květ dávné, avšak překonané minulosti. Přesto bych si dovil alespoň jednu poznámku k tomu, čím nás i dnes mohou tyto instituce inspirovat. Jakkoliv se nám totiž tehdejší politika nucené práce může zdát tvrdá, myšlenky hovořící o sociální podpoře jako mzdy za zahálku mohou sloužit jako jisté osvěžení stagnující debaty o průměrném rozsahu sociálního zabezpečení. Nejen od ekonomů zaznívá opakovaně obava z takového systému sociálního zabezpečení, který ve svých důsledcích chudobu prohlubuje, namísto aby jí bránil.

Pracovní domy jako instituce sociálního zabezpečení měly totiž (kromě řady nectností) i jednu výraznou přednost – nejednalo se o systém, který by chudé demotivoval a problém chudoby tak zhoršoval. Pokud akceptujeme předpoklady, že lidé reagují na pozitivní a negativní motivaci (pobídky a odstrašení), že lidé nejsou ve své podstatě pracovití a mravní a při absenci vyvažujících tlaků se začnou vyhýbat práci a budou nemorální a že jednotlivci musí nést odpovědnost za své činy, pak byl tento systém sociální politiky funkční – poskytoval chudým základní zajištění a nepodlamoval jejich motivaci najít si jinou práci (pokud se nejednalo o dům nápravy, de facto věznici). Oproti tomu některé pozdější systémy sociální politiky ve 20. století pozměnily strukturu odměn a trestů usměrňujících lidské chování natolik, že se tyto politiky staly kontraproduktivními.

V dnešní době, tak jako kdysi ve středověku, odpovídá štedrost sociálního zabezpečení spíše míře prosperity společnosti než míře chudoby. Nejedná se však o stav trvale udržitelný, a proto je dobré udržovat v povědomí společnosti nejen to, že práce je trest, spojený s vyhnáním z ráje bezpracné existence, ale především to, že práce člověka živí.

---

7) Pokud pracovní domy prosperovaly, bylo to díky tomu, že nabídka jejich výrobků se na trhu setkávala s poptávkou, byly tedy plně konkurence schopnými firmami využívajícími možnosti získání nekvalifikované, avšak laciné pracovní síly. Pokud nebyla poptávka dostatečná, jednalo se skutečně o prodělečné podniky, které však byly ospravedlňovány a dotovány na základě charitativní premisy, že je lepší dát lidem odměnu za práci, než za zahálku.